

X OLIMPIADA FIZYCZNA

(1960/1961)

ZAWODY II STOPNIA

CZEŚĆ DOŚWIADCZALNA

Zadanie doświadczalne – D

Nazwa – Wyznaczanie współczynnika rozszerzalności objętościowej wody.

Źródła – Komitet Główny Olimpiady Fizycznej

- Czesław Ścisłowski¹, *Fizyka w Szkole* nr 3, 1961, str. 177-182
- Aniela Nowicka², *Olimpiady Fizyczne IX i X*, 1965, str. 104-106
- T.M. Molenda (red.), IF US, www.OF.szc.pl.

Korzystając z bryłki stalowej oraz pozostałych przyrządów znajdujących się na stole:

- waga,
- odważniki,
- zlewka z wodą (300 cm³),
- zlewka pusta (300 cm³),
- nitka,
- termometr o dokładności co najmniej 0,2 °C,
- palnik,
- statyw lub trójkąt,
- siatka azbestowa³,
- ławeczka do wagi,

wyznacz współczynnik rozszerzalności objętościowej wody.

Współczynnik rozszerzalności liniowej stali wynosi $12 \cdot 10^{-6} \text{ 1/}^\circ\text{C}$.

---

¹ Dr Czesław Ścisłowski pełnił funkcję Kierownika Olimpiady Fizycznej od VIII OF do XVII OF, w tym okresie był autorem artykułów z OF w czasopiśmie dla nauczycieli *Fizyka w Szkole*, również autor książki *Olimpiady Fizyczne XVII i XVIII* (przyp. red.).

² Aniela Nowicka była członkiem KGOF od II OF do XVI OF; w ww. książce zad. III st. X OF opracował dr Stefan Czarnecki, autor książek *Olimpiady Fizyczne I-IV*, *Olimpiady Fizyczne VII i VIII* (przyp. red.).

³ Azbest – grupa naturalnych, włóknistych krzemianowych minerałów, które mają własności toksyczne, rakotwórcze. W 1997 r. zakazano wprowadzania na terytorium RP azbestu i wyrobów go zawierających, produkcji wyrobów zawierających azbest oraz obrotu azbestem i wyrobami go zawierającymi (przyp. red.).

Rozwiązanie zadania D – X OF, II stopień, część doświadczalna

Część teoretyczna

Z zestawu dostępnych pomocy naukowych zawodnicy bardzo prędko zorientowali się, że metoda wyznaczenia średniego współczynnika rozszerzalności objętościowej wody opiera się na prawie Archimedesesa.

Średni współczynnik rozszerzalności objętościowej wody wyznaczymy korzystając z różnic gęstości wody w różnych temperaturach. Gęstości wyznaczamy z wartości sił wyporu wody w różnych temperaturach.

Oznaczmy gęstość wody w temperaturach t_1 i t_2 przez, odpowiednio, ϱ_1 i ϱ_2 . Korzystając ze znanego szkolnego wzoru

$$\varrho_2 = \frac{\varrho_1}{1 + \gamma(t_2 - t_1)}, \quad (1)$$

otrzymujemy wzór na średni współczynnik rozszerzalności objętościowej cieczy

$$\gamma = \frac{\varrho_1 - \varrho_2}{\varrho_2(t_2 - t_1)}. \quad (2)$$

Wprowadźmy oznaczenia:

P (V) – ciężar (objętość) bryłki w powietrzu,

P_1 (V_1) – ciężar (objętość) bryłki w wodzie w temperaturze t_1 ⁽⁴⁾,

P_2 (V_2) – ciężar (objętość) bryłki w wodzie w temperaturze t_2 ⁽⁴⁾.

Siła wyporu wody o temperaturze t_1 i t_2 wynosi:

$$W_1 = P - P_1 = V_1 \varrho_1 g \quad \text{ i } \quad W_2 = P - P_2 = V_2 \varrho_2 g. \quad (3)$$

Jak wiadomo zależność rozszerzalności objętościowej metalu jest opisana zależnością

$$V_2 = V_1 [1 + 3\lambda(t_2 - t_1)], \quad (4)$$

gdzie λ jest współczynnikiem rozszerzalności liniowej stali, który jest 3 razy mniejszy od jego współczynnika rozszerzalności objętościowej.

Z wzorów (3) i (4) otrzymujemy:

$$\varrho_1 = \frac{W_1}{V_1 g}, \quad \varrho_2 = \frac{W_2}{V_1 [1 + 3\lambda(t_2 - t_1)] g}. \quad (5)$$

Podstawiając powyższe wyrażenia na ϱ_1 i ϱ_2 do (2), mamy:

$$\gamma = \frac{W_1 [1 + 3\lambda(t_2 - t_1)] - W_2}{W_2 (t_2 - t_1)} = \frac{(P - P_1) [1 + 3\lambda(t_2 - t_1)] - (P - P_2)}{(P - P_2)(t_2 - t_1)}. \quad (6)$$

Rozwiązanie zawodnika z Okręgu Wrocławskiego

Przytoczmy fragment z pracy zawodnika z Okręgu Wrocławskiego, wyróżnionej przez recenzentów.

Z prawa Archimedesesa siła wyporu w wodzie o temperaturze t_1 wynosi:

$$P - P_1 = V_1 \varrho_1 g, \quad \text{gdzie } V_1 = V_0 (1 + \alpha t_1). \quad (7)$$

W (7): V_1 – objętość bryłki stali w temperaturze t_1 , V_0 – objętość bryłki stali w temperaturze

⁴ Poprawnie powinno być zapisane „ciężar pozorny bryłki” (przyp. red.).

t_0 , α – współczynnik rozszerzalności objętościowej stali. Podobnie jak w (7), siła wyporu bryłki stali w wodzie o temperaturze t_2 wynosi:

$$P - P_2 = V_2 \varrho_2 g, \text{ gdzie } V_2 = V_0 (1 + \alpha t_2). \quad (7')$$

Ponieważ między współczynnikiem rozszerzalności objętościowej α stali i jego współczynnikiem rozszerzalności liniowej λ istnieje zależność

$$\alpha = 3 \lambda, \quad (8)$$

więc wzory dla V_1 i V_2 w (7) i (7') możemy napisać:

$$V_1 = V_0 (1 + 3 \lambda t_1) \quad \text{i} \quad V_2 = V_0 (1 + 3 \lambda t_2). \quad (9)$$

Gęstość wody w temperaturach t_1 i t_2 wynosi

$$\varrho_1 = \frac{\varrho_0}{1 + \gamma t_1} \quad \text{i} \quad \varrho_2 = \frac{\varrho_0}{1 + \gamma t_2}. \quad (10)$$

Następnie zawodnik wyznacza stosunek sił wyporu z (7), (7') i korzystając z powyższych wzorów otrzymał:

$$\frac{P - P_1}{P - P_2} = \frac{V_1 \varrho_1 g}{V_2 \varrho_2 g} = \frac{V_0 (1 + 3 \lambda t_1) \cdot \varrho_0 (1 + \gamma t_2)}{(1 + \gamma t_1) V_0 (1 + 3 \lambda t_2) \varrho_0} = \quad (11)$$

$$= \frac{(1 + 3 \lambda t_1)(1 + \gamma t_2)}{(1 + \gamma t_1)(1 + 3 \lambda t_2)} = \frac{1 + 3 \lambda t_1 + \gamma t_2 + 3 \lambda \gamma t_1 t_2}{1 + 3 \lambda t_2 + \gamma t_1 + 3 \lambda \gamma t_1 t_2}. \quad (12)$$

Ponieważ współczynniki λ i γ są bardzo małe, iloczyn $3 \lambda \gamma t_1 t_2$ możemy pominąć. Wtedy ostatnia zależność przyjmie postać

$$\frac{P - P_1}{P - P_2} = \frac{1 + 3 \lambda t_1 + \gamma t_2}{1 + 3 \lambda t_2 + \gamma t_1}, \quad (13)$$

zatem

$$(P - P_1)(1 + 3 \lambda t_2) + (P - P_1) \gamma t_1 = (P - P_2)(1 + 3 \lambda t_1) + (P - P_2) \gamma t_2. \quad (14)$$

Po przeniesieniu wyrazów z γ na jedną stronę otrzymamy:

$$(P - P_2) \gamma t_2 - (P - P_1) \gamma t_1 = (P - P_1)(1 + 3 \lambda t_2) - (P - P_2)(1 + 3 \lambda t_1), \quad (15)$$

a stąd

$$\gamma = \frac{(P - P_1)(1 + 3 \lambda t_2) - (P - P_2)(1 + 3 \lambda t_1)}{(P - P_2) t_2 - (P - P_1) t_1}. \quad (16)$$

Uzyskany w tym przypadku wzór na współczynnik rozszerzalności objętościowej wody na pierwszy rzut oka różni się od uprzednio uzyskanego wzoru (6). Jeśli jednak założymy, że współczynnik rozszerzalności liniowej stali λ jest mały, podobnie jak współczynnik rozszerzalności objętościowej wody γ , możemy zauważyć, iż wartości $P - P_1$ oraz $P - P_2$ powinny być do siebie zbliżone. Korzystając bowiem z naszych założeń, widzimy, na podstawie wzoru (9), iż $V_1 \approx V_2 \approx V_0$, oraz na podstawie wzoru (10), że $\varrho_1 \approx \varrho_2 \approx \varrho_0$. Implikuje to, na podstawie wzorów (7) i (7'), że $P - P_1 \approx P - P_2$. Używając tego faktu, oraz powyższych założeń, w mianowniku wzoru (16) przybliżamy $P - P_1 \approx P - P_2$, natomiast licznik przybliżamy następująco:

$$\begin{aligned}
& (P - P_1)(1 + 3\lambda t_2) - (P - P_2)(1 + 3\lambda t_1) \\
& \approx (P - P_1)(1 + 3\lambda t_2) - (P - P_2) - (P - P_2) \cdot 3\lambda t_1 \\
& \approx (P - P_1)(1 + 3\lambda t_2) - (P - P_2) - (P - P_1) \cdot 3\lambda t_1 \\
& \approx (P - P_1)[1 + 3\lambda(t_2 - t_1)] - (P - P_2)
\end{aligned}$$

uzyskując tym samym postać wzoru (6).

Część doświadczalna

Strona doświadczalna polegała na następujących pomiarach:

1. Wyznaczenie ciężaru bryłki stalowej w powietrzu.
2. Wyznaczenie ciężaru bryłki stalowej w wodzie o temperaturze t_1 ⁽⁵⁾.
3. Wyznaczenie ciężaru bryłki stalowej w wodzie o temperaturze t_2 .

Po wykonanych pomiarach, otrzymane wartości przedstawione są w tabeli 1.

Tabela 1. Wyniki pomiarów jednego z zawodników z Okręgu Wrocławskiego

P, G^*	P_1, G	P_2, G	$P - P_1, G$	$P - P_2, G$	$t_1, ^\circ C$	$t_2, ^\circ C$	$\lambda, 1/^\circ C$
379,59	331,44	331,57	48,15	48,02	20	37	$1,96 \cdot 10^{-4}$

* G (gram siły) — symbol jednostki siły w tzw. układzie ciężarowym, w którym jednostką podstawową był 1 kG (kilo-gram siła) def. jako siła przyciągania przez Ziemię masy 1 kg w miejscu, gdzie przyspieszenie ziemskie wynosi $9,8066 \text{ m/s}^2$ (przyp. red.).

Po podstawieniu wartości z tabeli do wzoru (16), mamy

$$\gamma = \frac{48,15 \cdot (1 + 36 \cdot 10^{-6} \cdot 37) - 48,02 \cdot (1 + 36 \cdot 10^{-6} \cdot 20)}{(48,02 \cdot 37 - 48,15 \cdot 20)} \frac{1}{^\circ C} = 0,000196 \frac{1}{^\circ C}. \quad (17)$$

Współczynnik rozszerzalności objętościowej wody można obliczyć również ze wzoru (6). Użyjemy wtedy

$$\gamma = \frac{48,15 \cdot [1 + 36 \cdot 10^{-6} \cdot (37 - 20)] - 48,02}{48,02 \cdot (37 - 20)} \frac{1}{^\circ C} = 0,000195 \frac{1}{^\circ C} \quad (18)$$

Widzimy, że oba wzory wykorzystane do obliczenia wartości współczynnika rozszerzalności objętościowej, dały zbliżone rezultaty.

Otrzymana wartość współczynnika rozszerzalności objętościowej wody w zakresie temperatur od $20^\circ C$ do $37^\circ C$ jest bliska rzeczywistej wartości⁶. Wadą pracy było wykonanie tylko jednego pomiaru.

Prac dobrych (6–10 punktów) było 15 %.

⁵ Należało usuwać pęcherzyki powietrza z powierzchni bryłki zanurzonej w wodzie (przyp. z książki).

⁶ Wartość współczynnika rozszerzalności objętościowej wody w temperaturze $20^\circ C$ wynosi $0,000207 \text{ 1/}^\circ C$ (przyp. red.).